

szolgáló decentrált világmegértés alkotórésze (II). Flavel és Selmann perspektívaátvétellel kapcsolatos vizsgálódásai biztosítják a kiindulópontot az interakció két fokának elemzéséhez; eközben a prekonvencionális cselekvéstípusok átalakulását mind a stratégiai, mind a normavezérelt cselekvés vonalán figyelemmel szeretném kísérni (III). Továbbá fogalomelemzés segítségével kívánom megmagyarázni, hogy a hipotetikus beállítódásnak a kommunikatív cselekvésbe történő bevezetése miként teszi lehetővé a diszkurzus igényes kommunikációs formájának kialakulását; hogy a „szociális világ” reflexívvé válásának folyamatából miként származik erkölcsi nézőpont; valamint hogy az erkölcsi ítélet fokai miképp vezethetők vissza a szociális perspektívák segítségével az interakció fokaira (IV). Az erkölcsi fokok ezen fejlődéslogikai megalapozásának további empirikus kutatások útján kell igazolódnia; megfontolásainkat egyelőre csak néhány olyan anomália és megoldatlan probléma tisztázására szeretném felhasználni, melyekkel a Kohlbergi elmélet néz ma farkasszemet (V).

II. A kölcsönös megértésre irányuló cselekvés nézőpontstruktúrájáról

A továbbiakban meg fogom nevezni (1) a kölcsönös megértésre irányuló cselekvés néhány fogalmi aspektusát, majd (2) felvázolom, hogy a szociális világ és a normavezérelt cselekvés összetartozó fogalmi miképpen következnek a világmegértés decentráldásából.

(1) Mástutt már részletesen kifejtettem a kommunikatív cselekvés fogalmát,¹⁷ ezért itt csak azokra a fontosabb szempontokra szeretnék utalni, amelyek alapján e formálpragmatikai vizsgálódást elvégeztem.

(a) *Kölcsönös megértésre versus sikerre való orientáció* A társadalmi interakciók kisebb vagy nagyobb mértékben alapulnak együttműködésen, többé vagy kevésbé lehetnek tartósak, konfliktusoktól terheltek vagy bomlékonyak. A szociális rend lehetőségét firtató társadalomelméleti kérdésnek egy cselekvéseméleti kérdés felel meg. Ez a következőképpen hangzik: hogyan tudják az interakcióban részt vevő felek cselekvésterveiket úgy összehangolni, hogy alter konfliktusmentesen, legalábbis az interakció félbeszakításának kockázatát elkerülve „kapcsolja” cselekvéseit ego cselekvéséihez. Amennyiben a cselekvők kizárólag a sikerre, azaz cselekvéseik következményeire orientálódnak, annyiban cselekvéscéljaikat úgy próbálják elérni, hogy ellenfelük döntéseire vagy motívumaira külsődlegesen, azaz fegyverekkel vagy javakkal, fenyegetéssel vagy ígérettel gyakorolnak hatást. Az egymással ily módon *stratégia*lag érintkező szubjektumok cselekvéseinek összehangolása attól függ, hogy az egocentrikus haszonszámítások miképpen hatják át egymást. Az együttműködés és az együttműködés tartósságának foka ez esetben a résztvevők érdekhelyzetéből adódik. Ezzel szemben *kommunikatív cselekvés*ről akkor beszélek, ha a cselekvők hajlandók cselekvésterveik belső egyeztetésére, valamint arra, hogy céljaikat csak a szituációval és a várható következményekkel kapcsolatos – már létező vagy még kialakításra váró – *egyetértés* feltétele mellett kövessék. Mindkét esetben annyiban előfeltételezzük a teleológiai cselekvésstruktúrát, amennyiben feltesszük, hogy a cselekvők képesek célirányos cselekvésre és érdekeltek cselekvésterveik kivitelezésében. A *stratégiai cselekvésmodell* tekintetében elegendő lehet a közvetlen sikert célzó cselekvés struktúráinak leírása. A *kölcsönös megértésre irányuló csele-*

vés modellje esetében azonban specifikálni kell a kommunikatíven elért egyetértés azon feltételeit, amelyek mellett ego a magáéhoz kapcsolhatja alter cselekvéseit.¹⁸

(b) *A nézetegyeztetés mint a cselekvés összehangolásának mechanizmusa* A kommunikatív cselekvés fogalmát úgy alakítottuk ki, hogy a nézetegyeztetés aktusai, amelyek egyetlen interakció összefüggésévé fűzik össze a különböző résztvevők célszerű cselekvéseit, nem vezethetők vissza a teleológiai cselekvésre.¹⁹ A nézetegyeztetés folyamatai olyan egyetértést céloznak, amely egy megnyilatkozás tartalmához való racionálisan motivált hozzájárulástól függ. Az egyetértés nem tukmálható rá a másik félre, nem kényszeríthető ki manipulációval az ellenféltől. Nem számíthat egyetértésnek, ami láthatóan külső ráhatás segítségével jött létre. A meggyőződések kialakulása a beszédaktusban tett ajánlattal szembeni állásfoglalás modellje alapján elemezhető. Az egyik fél beszédaktusa csak akkor járhat sikerrel, ha a másik elfogadja a javaslatot, azáltal, hogy – még ha implicit módon is – helyesel egy alapvetően bírálható érvényességi igényt.²⁰

(c) *Cselekvéshelyzet és beszédhelyzet* Ha a cselekvést a helyzetekkel való küzdés értelmében fogjuk fel, akkor a kommunikatív cselekvés fogalma a küzdés fogalmából a cselekvésterv kivitelezésének teleológiai szempontja mellett kiemeli a szituáció közös definíciójának, egyáltalán a konszenzus kialakításának aspektusát is. A *szituáció* az életvilágnak egy téma által körülhatárolt szeletét jelenti. A *téma* a résztvevők érdekeivel és cselekvési céljaival összefüggésben merül fel; a téma írja körül a tematizálható dolgok *relevanciartományát*. Az individuális *cselekvéstervek* teszik hangsúlyossá a témát és határozzák meg a *kölcsönös megértés aktuális igényét*, melynek fedezetét az interpretációs munka adja. Ebből a szempontból a cselekvéshelyzet egyúttal beszédhelyzet is, melyben a cselekvők felváltva alakítják a beszélők, a címzettek és a jelenlévők *kommunikációs szerepét*. E szerepeknek az első és második személyű *résztvevő*, valamint a harmadik személyű megfigyelő perspektívája feleltethető meg. „Ő” az aki interszubjektív összefüggésként figyelhető meg, illetve konkretizálhatja az én–te-viszonyt. A *beszélő-perspektívák* e rendszere a *világperspektívák* rendszerével kapcsolódik össze (lásd lejjebb a [g] pontot).

(d) *Az életvilág mint háttér* A kommunikatív cselekvést olyan körfolyamatként érthetjük meg, amelyben a cselekvő egyben kezdeményező, aki számonkérhető cselekvések révén birkózik meg a szituációkkal, ugyanakkor azon hagyományok *terméke* is, amelyekben benne áll, valamint azon szolidáris csoportoké, melyekhez tartozik, s azon szocializációs folyamatoké, melyek között felnő.

Míg az életvilágnak a szituáció szempontjából releváns része a cselekvő számára olyan problémaként merül fel, melyet saját elképzeléseinek megfelelően kell kezelnie, [a cselekvést] *a tergo* az az életvilág hordozza, amely nemcsak a nézetegyeztetés folyamatainak *kontextusát* képezi, hanem *erőforrásokat* is rendelkezésre bocsát. A mindenkori közös életvilág a kulturális evidenciák olyan készletét kínálja, amelyből a kommunikáció résztvevői interpretációs erőfeszítéseik közben lehetséges értelmezési mintákat merítenek.

E kulturálisan begyakorolt háttérmeggyőződések csak az életvilág egyik alkotórészét képezik. Az értékek által integrált csoportok szolidaritása és a társadalmassult individu-

18 Habermas, 1981, I. kötet, 127. skk. o.

19 Vö. K.-O. Apel: *Intentions, Conventions and Reference to Things*, in: H. Parret-J. Vouveresse (szerk.): *Meaning and Understanding*, Berlin, 1981, 79. skk. o.; uő. *Lässt sich ethische Vernunft von strategischer Rationalität unterscheiden?* B1
kézirat, Ffm, 1983.

17 J. Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns*, Ffm, 1981; uő. *Magyarázatok a kommunikatív cselekvés fogal-*

mok kompetenciái szintén a kölcsönös megértésre irányuló cselekvés erőforrásául szolgálnak – de másképp, mint a kulturális hagyományok.²¹

(e) *A világ és az életvilág közti nézetegyeztetés folyamata* Az *életvilág* képezi tehát a cselekvés-szituáció intuitív módon, előzetesen megértett *kontextusát*; egyszersmind *erőforrásokat* kínál fel azon értelmezési folyamatok számára, melyek segítségével a kommunikáció résztvevői megkísérik fedezni a mindenkori cselekvés-szituációban felmerülő kölcsönös megértéssel kapcsolatos igényüket. Ahhoz, hogy a kommunikatíven cselekvők cselekvésterveiket egyetértésben, tehát a közösen definiált cselekvésszituáció alapján vigyék véghez, ki kell cserélniük egymással a *világban- valamire-irányuló* nézeteiket. Eközben a világ (mint a létező tényállások összességének) formális koncepcióját olyan vonatkoztatási rendszerként előfeltételezik, amelynek segítségével eldönthetik, hogy valaminek az esete fennáll-e vagy sem. A tényábrázolás azonban csak egyike a nyelviileg közvetített nézetegyeztetés funkcióinak. A beszéd-cselekvések nem csak azon állapotok és események ábrázolására (vagy előfeltételezésére) szolgálnak, amelyeken keresztül a beszélő az *objektív világon* belül viszonyul valamihez. Lehetővé teszik azon személyközi viszonyok létrehozását (vagy felújítását) is, amelyek révén a beszélő viszonyokat alakít ki a legitím módon szabályozott interakciók *szociális világában*, egyúttal lehetőséget kínálnak az élmények manifestációjára is, azaz az önmegjelenítésre, amelyen keresztül a beszélő a számára privilegizáltan hozzáférhető *szubjektív világban* alakítja ki viszonyait. A kommunikáció résztvevői nézetegyeztetési erőfeszítéseiket tehát három világ vonatkoztatási rendszerére alapozzák. Így a köznap kommunikatív gyakorlat során létrejövő egyetértés egyidejűleg támaszkodhat az interszubjektíven érvényes propozicionális tudásra, a normatív megegyezésre és a kölcsönös bizalomra.

(f) *A világhoz való viszonyulások és az érvényességi igények* Azt, hogy a kommunikáció résztvevői egyetértésre jutnak-e egymással, azokon az állásfoglalásokon kell lemérni, melyekkel a címzett elfogadja vagy visszautasítja a beszélő által támasztott érvényességi igényeket. A kölcsönös megértésre irányuló beállítódás talaján a beszélő minden érthető megnyilatkozásával igényt támaszt arra,

– hogy az általa megfogalmazott állítás igaz (illetve az említett propozicionális tartalom létezésre vonatkozó előfeltevései helyénvalóak);

– hogy a beszéd-cselekvés egy fennálló normatív kontextus tekintetében helyes (illetve hogy a normatív kontextus, melynek eleget tesznek, legitím); és

– hogy a beszélő az általa kifejezett szándékot úgy is gondolja, ahogyan kinyilvánítja.

Aki egy beszédaktus révén tett érthető javaslatot visszautasít, az az *igazság*, a *helyesség* és az *összinteség* három szempontja közül – legalább – az egyik alapján kétségbe vonja a megnyilatkozás érvényességét. A címzett ezzel a „nem”-mel azt juttatja kifejezésre, hogy a megnyilatkozás saját funkciói (a tényállások ábrázolása, egy személyközi viszony biztosítása vagy az élmények manifestációja) közül legalább egynek nem tesz eleget, mivel vagy a létező tényállások világával, vagy *világunk* legitím módon elrendezett személyközi viszonyaival, vagy a szubjektív élmények *mindenkori* világával nem áll összhangban. A normális köznap kommunikatív során korántsem különböztetjük meg világosan ezeket a szempontokat, de nézetkülönbség és kitartó problematizálás esetén a kompetens beszélők különbséget tehetnek az egyes *világhoz-való-viszonyulások* között, *érvényességi igényeket* tematizálhatnak, és mindig összpontosíthatnak arra, amivel – legyen az valamilyen objektív, normatív vagy szubjektív dolog – szembetalálkoznak.

21 Habermas, 1981, 1. kötet, 385. skk. o.

(g) *Világperspektívák* Ha a kölcsönös megértésre irányuló cselekvés struktúráit az (a)-tól (f)-ig megnevezett szempontok alapján fejtjük ki, akkor felismerhetővé válnak azok a *választások*, amelyekkel a kompetens beszélő – ezen elemzés szerint – élhet. Alapvetően a *nyelvhasználat kognitív, interakciós és expresszív módozatai*, valamint az ezeknek megfelelő *konstatív, regulatív és megjelenítő beszéd-cselekvések* között választhat, hogy egy egyetemes érvényességi igény szempontjából összpontosíthatson az igazság, az igazságosság vagy az ízlés, illetve a személyes önkifejezés kérdéseire. A beszélő *három alapvető* beállítódás és az ezeknek megfelelő világperspektívák közül választhat. Ezenfelül a decentralt világmegértés a természettel szemben nemcsak *objektíváló*, hanem *normakonform* és *expresszív* beállítódást is megenged a beszélő számára; a társadalommal szemben nemcsak normakonform, hanem objektíváló és expresszív beállítódást; s a belső természettel szemben nemcsak expresszív, hanem objektíváló és normakonform beállítódást is.

(2) *A decentralt világmegértés* tehát előfeltételezi a világhoz való viszonyulások, az érvényességi igények és az alapbeállítódások elkülönülését. Ez a folyamat *életvilág* és *világ differenciálódására* vezethető vissza. Bizonyos mértékig minden tudatosan zajló kommunikációs folyamatban megismétlődik a beszéd- és cselekvőképesség ontogenezise során begyakorolt differenciálódás: a diffúz, csak intuitíven jelenvaló és abszolút módon bizonyos életvilágbeli háttérrel leválnak azok a szférák, *amelyekkel kapcsolatban* mindenkor fallibilis egyetértés érhető el. Minél inkább előrehalad ez a differenciálódás, annál világosabban válhat külön a megkérdőjelezetlen, interszubjektíven osztott, tematizálatlan magátólértetődések látóhatára (amely a kommunikáció résztvevői mögött továbbra is megmarad) és az, ami kommunikációjuk belső világában konstituált tartalomként kerül látóterükbe – tárgyak, melyeket észlelhetnek vagy manipulálhatnak, kötelező normák, melyeknek eleget tesznek vagy megsértenek, privilegizáltan hozzáférhető élmények, melyeket manifestálhatnak. Az explicit módon *tudott* oly mértékben válik el a hallgatólagos *bizonyosságoktól*, amilyen mértékben a kommunikáció résztvevői *világban-levőként* fogják fel azt, amiről nézeteiket egyeztetik, s ami, leválván az életvilágbeli háttérrel, onnan mintegy előlépett. A megbeszélte tartalmak a tudás alakját öltik, amely összekapcsolódik az indokok potenciáljával, érvényességre tart számot és bírálható, azaz indokok alapján kétségbe vonható.²²

Lényeges, hogy bennünket érdeklő összefüggésben megkülönböztessük a világperspektívákat a beszélők nézőpontjaitól. A kommunikáció résztvevőinek rendelkezniük kell azzal a kompetenciával, hogy a létező tényállásokkal szemben szükség esetén az objektíváló, a legitím módon szabályozott személyközi kapcsolatokkal szemben a normakonform, saját élményeikkel szemben pedig az expresszív beállítódás talajára helyezkedjenek (valamint hogy ezeket a beállítódásokat mindhárom világgal kapcsolatban újrarajlájk). Olyan beállítódásokat is vállalniuk kell, amelyek az első, második és harmadik személy kommunikációs szerepeivel kapcsolódnak össze, hogy az objektív, a szociális és a szubjektív világban *értekezessenek egymással*.

A decentralt világmegértést tehát komplex *perspektívastruktúra* jellemzi, amely *mindkét mozzanatot magában foglalja*: a három világ formális vonatkoztatási rendszerében megalapozott és a *világgal kapcsolatos beállítódásokkal összekapcsolt perspektívákat*, valamint a *beszédhelyzetben rögzült és a kommunikációs szerepekkel összefonódó nézőpontokat*. E világ- és

22 Ez a túlzottan leegyszerűsítő szembeállítás elhanyagolja a különbséget az életvilág azon alkotórészei között, amelyek *sohasem* váltak ki és nem tematizálódtak az intuitíven jelenvaló háttértudásból, és azon alkotórészek között, melyeket legalább *egyszer* már tematizáltak, majd ismét integrálódtak az életvilágba és ezáltal *másodlagos* evidenciára tettek szert. (Erre U. Matthiesen hívta fel a figyelmemet.)

beszélő-perspektívák grammatikai korrelátumait egyrészt a nyelvhasználat, másrészt a személyes névmások fejezik ki.

Kérdésfeltevésünk szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy e komplex perspektívastruktúra kifejlődésével hozzájutunk az erkölcsi fokok célul tűzött fejlődéslogikai megalapozásához. Mielőtt a következő két szakaszban szót ejtenék az idevágó vizsgálódásokról, szeretném felvázolni azt az alap gondolatot, amely közben vezérel.

Meg vagyok győződve arról, hogy a *beszélő- és világperspektíváknak* egy decentrált világmegértéshez vezető *ontogenezise* csak az ezeknek megfelelő interakciós struktúrák fejlődésével összefüggésben tisztázható. Ha – Piaget nyomán – a cselekvésből, azaz egy *konstitutív módon tanuló* szubjektumnak a környezetével való *aktív kölcsönhatásából* indulunk ki, nyilvánvalónak tűnik, hogy a komplex perspektíva-rendszernek két gyökere van: az egyik a megfigyelő nézőpontja, amelyet a gyermek a fizikai környezetével való észlelő-manipulatív érintkezése során sajátít el, a másik pedig a kölcsönösen egymásra vonatkoztatott én-te-perspektívák struktúrája, melyet a gyermek (szocializatórikus interakciók keretében) a vonatkoztatási személyekkel való szimbolikusan közvetített érintkezés során tesz magáévá. A megfigyelő-nézőpont később a külső természettel (illetve a létező tényállások világával) szembeni objektív beállítódássá szilárdul, míg az én-te-perspektívák a beszélők és a hallgatók kommunikációs szerepeivel összekapcsolt első és második személyű beállítódásokban rögzülnek. E stabilizálódás az eredeti nézőpontok átalakulásának és differenciálódásának köszönhető: a megfigyelői szempont a világperspektívák rendszerébe illeszkedik, az én-te-perspektívák pedig a beszélői nézőpontok rendszerévé tökéletesednek. E folyamatok rekonstrukciójához az interakciós struktúrák fejlődése szolgálhat vezérfonallal.

Másodikként azt a hipotézist fogom nyomon követni, mely szerint a *beszélő-perspektívák rendszerének tökéletesedése* két nagy fejlődési lépésben megy végbe. Az interakció prekonvencionális foka strukturális szempontból úgy fogható fel, mint a beszélő- és a hallgató-szerepek révén begyakorolt én-te-perspektívák megvalósulása a cselekvéstípusokban. A megfigyelő-perspektívának az interakció területén történő bevezetése és az én-te-perspektívával való összekapcsolása teszi aztán lehetővé, hogy a cselekvések összehangolásának folyamatát új szintre helyezzük. E két transzformációból jön létre a beszélő-perspektívák teljes rendszere: az első, a második és a harmadik személy kommunikációs szerepei csak az interakció konvencionális fokára való átmenet során kapcsolódnak össze.

A *világperspektívák rendszere* másképpen *tökéletesedik*. A folyamat rekonstrukciója során ahhoz a megfigyeléshez kapcsolódhatunk, hogy az interakció konvencionális fokán két cselekvéstípus kerül szembe egymással: a stratégiai cselekvés és a normavezérelt interakció. Mivel a gyermek a megfigyelő-perspektívának az interakció tartományába való integrálása útján megtanulja, hogy az interakciókat – s a bennük való részvételt – az objektív világban lezajló folyamatként észlelje, az érdekezérelt konfliktusos viselkedés mentén kialakulhat a tisztán sikerre irányuló cselekvés típusa. A stratégiai cselekvés begyakorlásával párhuzamosan azonban a gyermek látóhatárába kerül a nem-stratégiai cselekvés alternatívája. S amint ebben az értelemben differenciálódik a társadalmi kölcsönhatások *észlelése*, a felnövekvő személy nem vonhatja ki magát azon követelmény alól, hogy konvencionális szinten szervezze újjá a nem-stratégiai cselekvés bizonyos mértékig visszamaradott típusait. Eközben a tematizálható, normavezérelt kölcsönhatások szociális világa leválik az életvilágbeli háttérről.

Ezért harmadikként azt a hipotézist vizsgálom meg, mely szerint a megfigyelő-perspektívának az interakció tartományába történő bevezetése lökést ad a szociális világ konstitúciójának és a cselekvések azon szempont alá rendelésének, hogy megfelelnek-e a szociálisan

elismert normáknak. Tagjai számára a szociális világ azokból a normákból áll, amelyek megszabják, hogy mely interakciók tartoznak a jogos személyközi viszonyok mindenkori összességéhez. Azok az aktorok, akik érvényesnek tekintik a normák e képletét, egyazon szociális világhoz tartoznak. A szociális világ fogalmával összekapcsolódik a normakonform beállítódás is, tehát az a *perspektíva*, ahonnan a beszélő elismert normákra hivatkozik.²³

Következésképpen a szociális világ és a normavezérelt interakció szociálkognitív alapgondolatjai azon decentrált világmegértés keretében jönnek létre, amely a beszélő- és a világperspektívák elkülönülésének köszönheti létét. A Kohlbergi szociális perspektívák e roppant bonyolult előfeltevései adják kezünkbe a vezérfonalat ahhoz, hogy az erkölcsi ítélet fokaikat az interakció fokra vezethessük vissza.

A következőkben csak arra vállalkozhatom, hogy – a rendelkezésre álló empirikus vizsgálatokra támaszkodva – megvilágítsam a beszélő- és világperspektívák ontogenezisével kapcsolatos imént kidolgozott feltételezéseket. Az ilyen hipotetikus rekonstrukció legjobb esetben is csak további vizsgálódásokhoz mutathat utat. Hipotéziseink persze egy olyan különbségtételt követelnek meg, mely nehezen operacionálizálható: (a) a kommunikációs szerepek és a beszélő-perspektívák, (b) e beszélő-perspektíváknak az interakciók különböző típusaiban történő megvalósulása és (c) az objektív, a szociális és a szubjektív világhoz kapcsolódó alapbeállítódások közti választást megengedő világmegértés perspektívastruktúrája között. Tudatában vagyok annak a nehézségnek, ami abból adódik, hogy az (a)-tól (c)-ig terjedő analitikus szempontokat kívülről kell *hozzárendelnem* az eddigi vizsgálatok által feltárt anyaghoz.

– *időig*

III. A résztvevő- és a megfigyelő-perspektívák integrációja, illetve a prekonvencionális cselekvéstípusok átalakulása

Első lépésben a perspektívaátvétel R. Selman által megadott fokait fogom elemezni, mégpedig abból a szempontból, hogy miképpen épül fel lépésről lépésre egy teljességgel reverzibilis beszélő-perspektívákból álló rendszer (1). Ezután az én-te-perspektívákat megtestesítő négy különböző interakció típust írok le, hogy azután az érdekezérelt konfliktusos viselkedés stratégiai cselekvéssé történő átalakulásán keresztül megmutathassam, mit jelent a megfigyelő-perspektívának az interakció tartományába való bevezetése (2). Végül a tekintélyvezérelt cselekvés és az együttműködő, érdekezérelt viselkedés normák által szabályozott cselekvéssé történő átalakítását rekonstruálom, hogy bizonyíthassam: a kölcsönös megértésre irányuló cselekvés bonyolult perspektívastruktúrája csak ezen a vonalon fejlődhet ki (3).

(1) Selman összefoglaló művében a személyekre és a kapcsolatokra vonatkozó koncepciók segítségével a perspektívaátvétel három fokát jellemzi.²⁴

23 Az objektív és a szociális világgal szemben elhatárolt belső világ felépítésével kapcsolatos megfelelő hipotézis csak annyiban érdekel bennünket, hogy a tematizálható élmények e szubjektív világával még egy további alapbeállítódás és egy harmadik perspektíva is összekapcsolódik, amely *kiteljesíti a világperspektívák rendszerét*.

24 Elhanyagolom a 0. fokot, amelyen a gyermek még nem tesz olyan különbségeket, amelyek a bennünket érdeklő összefüggésben relevánsak lennének. Éppoly kevéssé veszem figyelembe a 4. fokot, mivel ez már előfeltételezi a cselekvésnorma fogalmát, amely – mint látni fogjuk – nem rekonstruálható *pusztán* a perspektívaátvétel segítségével, hanem *más* eredetű szociálkognitív fogalmakat követel meg. Selman nem tudja megkülönböztetni egymástól a 3. és a 4. fokot kizárólag a perspektívaátvétel szempontja alapján.